

บันทึกจากงานเสวนา:

“Unequal Worlds of Development: Crisis of Public Knowledge, and Transnational Social Science”

นิธิ เนื่องจางค์

I. ความนำ

งานสัมมนา “Unequal Worlds of Development: Crisis of Public Knowledge, and Transnational Social Science” จัดขึ้นภายใต้ความร่วมมือของหลายฝ่ายได้แก่ ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย *Chula Global Network* สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย *The Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Chiang Mai University (RCSD), Mekong Program on Water, Environment and Resilience (M-POWER), Ubon Ratchathani University* และเครือข่ายอสมทช่องทางทางสังคม (*SIRNet*) งานที่จัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 ตุลาคม พ.ศ. 2555 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมศาสตร์ ทั้งในระดับระหว่างประเทศ ระดับภูมิภาค และในประเทศ โดยมีองค์ปาฐกหลักนั้นคือศาสตราจารย์ไมเคิล บูราวอย (Michael Burawoy) ประธานสมาคมสังคมวิทยานานาชาติ (International Sociological Association: ISA) ซึ่งนอกจากจะได้กล่าวปาฐกถาแล้ว ยังได้ร่วมแลกเปลี่ยนตลอดสองวันของงานสัมมนา

หัวข้อหลักของงานสัมมนาสะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญสองประการ ได้แก่ ประการแรก บริบทของสังคมโลกปัจจุบันซึ่งมีช่องว่างหรือความเหลื่อมล้ำระหว่างกันในด้านต่างๆที่สูงมาก ประการที่สอง ภายใต้บริบทดังกล่าวได้สร้าง

ความท้าทายให้กับสังคมวิทยาระดับโลก และสร้างความจำเป็นที่สังคมวิทยาจะต้องผลิตงานในลักษณะของ “สังคมวิทยาสาธารณะ” (public sociology)¹ ประเด็นและนัยดังกล่าวของงานสัมมนาครั้งนี้สะท้อนความต่อเนื่องของความกังวลรวมถึงวาระหลักทางองค์ความรู้สังคมวิทยาของสมาคมสังคมศาสตร์นานาชาติหลังจากการดำรงตำแหน่งของไมเคิล บูราวอย ที่ได้สนับสนุนประเด็นดังกล่าวเรื่อยมา² รวมทั้งได้ผลิตงานวิชาการในด้านนี้มาอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นหนังสือชุดสามเล่มในชื่อ *Facing an Unequal World: Challenges for a Global Sociology*³ ที่จัดพิมพ์โดย Academia Sinica ของไต้หวันในปีค.ศ. 2010 ภายใต้อำนาจหลักดังกล่าว⁴ งานสัมมนาครั้งนี้ได้แบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย 5 หัวข้อ ได้แก่ “Multispeed world of development and crisis of public knowledge”, “Public knowledge and the challenge of the social

¹ แนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะ (public sociology) มีเป้าหมายที่จะดึงสังคมวิทยาให้เข้าไปมีการแลกเปลี่ยนกับตัวแสดงหรือผู้คนทีนอกเหนือจากแวดวงวิชาการเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในประเด็นสาธารณะที่กว้างขวางมากขึ้น นอกเหนือจากสังคมวิทยาสาธารณะแล้ว บูราวอยยังได้จัดกลุ่มแนวคิดสังคมวิทยาเป็นอีกสามประเภท ได้แก่ สังคมวิทยามืออาชีพ (professional sociology) ที่มุ่งเน้นองค์ความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์ และมุ่งสื่อสารกันเองในหมู่นักวิชาการ ผ่านทางหนังสือหรือวารสารวิชาการ ที่สื่อสารด้วยภาษาเชิงเทคนิคที่สาธารณชนยากจะเข้าถึง สังคมวิทยาเชิงวิพากษ์ (critical sociology) ที่ยังคงมุ่งเน้นสื่อสารกันเองในหมู่นักวิชาการ แต่ในประเด็นที่เน้นการวิพากษ์หรือสะท้อนกลับ (reflexive) ที่ทำการตั้งคำถามในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นรากฐาน หรือสมมติฐานที่นักวิชาการทางสังคมวิทยายึดถือ หรือตั้งคำถามเกี่ยวกับเป้าหมายของสังคม อาทิ การพัฒนาไปสู่ความเป็นสมัยใหม่เป็นต้น และสังคมวิทยาเชิงนโยบาย (policy sociology) ที่มุ่งเน้นประยุกต์องค์ความรู้แบบสังคมวิทยาอาชีพเพื่อตอบสนองต่อประเด็นด้านนโยบายของหน่วยงาน หรือองค์กร โดยเฉพาะในภาครัฐ ทั้งนี้แม้ว่าบูราวอยจะจำแนกสังคมวิทยาเป็นสี่ประเภท แต่การจำแนกดังกล่าวไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่ไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ หากแต่ต้องการชี้ให้เห็นถึงสภาวะการแบ่งงานกันทำ การพึ่งพาระหว่างกัน และความจำเป็นที่นักสังคมวิทยาแต่ละประเภทจำต้องแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ในมากขึ้น ดู Michael Burawoy, “For Public Sociology,” *American Sociological Review* 70 (February 2005): 4-28.

² ในความเป็นจริงแล้วบูราวอยได้สนับสนุนประเด็นดังกล่าวในวงกว้างนับตั้งแต่ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานสมาคมสังคมวิทยาแห่งอเมริกัน โดยในคำกล่าวในปีค.ศ.2004 เขาได้พูดถึงประเด็นเรื่อง “ว่าด้วยสังคมวิทยาสาธารณะ” (For Public Sociology)

³ ดู Michael Burawoy, Man-kuei Chang and Michelle Fei-yu Hsieh (eds.), *Facing an Unequal World: Challenges for a Global Sociology, Vol.I-III*. (Taipei: Academia Sinica, 2010).

⁴ จะเห็นได้ว่าหัวข้อหลักของงานเลือกที่จะใช้คำว่า “ความรู้สาธารณะ” (public knowledge) มากกว่า “สังคมวิทยาสาธารณะ” (public sociology) เหตุและผลเบื้องหลังการใช้คำดังกล่าวได้รับการชี้แจงจากศาสตราจารย์สุริยชัย หวันแก้ว ผู้จัดงานในครั้งนี้ว่า คำว่าความรู้สาธารณะจะครอบคลุมมากกว่าสังคมวิทยาสาธารณะ ทั้งในแง่ของผู้ที่เกี่ยวข้องที่ไม่จำกัดเฉพาะนักสังคมวิทยาเท่านั้น หากแต่รวมถึงผู้คนที่ต้องเผชิญกับปัญหาสาธารณะ

sciences”, “Consequences of Regional Economic Integration and the Resource Economy for the Mekong Region: A Critical Reflections on the Public Knowledge Agenda”, “Linking Social Justice to ASEAN Regionalism: Critical Questions Towards a Regional Public Knowledge Agenda” และ “Concluding Reflections: The State and the Future of Public Knowledge and the Transnational Social Science Agenda” เนื่องจากความหลากหลายในหัวข้อย่อย และจำนวนผู้นำเสนอประเด็นที่ค่อนข้างมากในการบันทึกจากการสัมมนาในครั้งนี้ ผู้บันทึกจะ “สะท้อนมุมมอง” เฉพาะบางประเด็นที่น่าสนใจ มากกว่าจะสรุปจากประเด็นจากผู้นำเสนอทุกคน

การนำเสนอจะแบ่งออกเป็นสามส่วนได้แก่ การแลกเปลี่ยนในส่วนของแนวคิดไม่ว่าจะเป็นเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะ และวิกฤตการณ์ที่แวดล้อมซึ่งเป็นหัวข้อหลักของงาน ส่วนต่อมาจะสะท้อนภาพการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสภาพปัญหาในแต่ละพื้นที่ แต่ละประเทศ และในที่สุดท้ายจะเป็นการสะท้อนภาพของผู้ประเมินต่อภาพรวมของงาน และการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะ

II. สังคมวิทยาสาธารณะ และวิกฤตองค์ความรู้

งานสัมมนาครั้งนี้มีผู้กล่าวเปิดงานคือศาสตราจารย์อมรา พงศาพิชญ์ อดีตนักวิชาการด้านมานุษยวิทยา จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประเด็นสำคัญที่อมราได้ชี้ให้เห็นคือ แนวคิดเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะของบรูวออย สอดคล้องกับประสบการณ์การลงพื้นที่ในฐานะนักวิชาการมานุษยวิทยา แม้ว่าในช่วงเวลานั้นจะยังไม่มีแนวคิดดังกล่าว กล่าวคือสังคมไทยในช่วงเวลานั้น “งานวิจัยพื้นฐาน” (basic research) ยังค่อนข้างไม่เพียงพอ และ “งานวิจัยเชิงปฏิบัติการ” (action research) เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับบริบทมากกว่า ขณะเดียวกันนักมานุษยวิทยามักได้รับการฝึกอบรมให้ “เข้าข้าง” กลุ่มคนด้อยโอกาสที่ปราศจากอำนาจ หรือกลุ่มคนชายขอบนั่นเอง ด้วยเหตุนี้การทำวิจัยในพื้นที่ จึงมีแง่มุมของ “ความเป็นสาธารณะ” โดยไม่ได้ตั้งใจ

ประสบการณ์ดังกล่าวของอมรา สอดคล้องกับประสบการณ์ของบุราวอยที่ได้แสดงให้เห็นในคำกล่าวแรกว่าด้วย “Confronting the Unequal/Multispeed Worlds of Development: Public Sociology in the Global South” กล่าวคือบุราวอยชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะของเขาไม่ได้เกิดขึ้นในผืนแผ่นดินของประเทศที่พัฒนาแล้วดังเช่นสหรัฐอเมริกา หากแต่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามดังเช่นแอฟริกาใต้ และประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆที่เขาได้ลงพื้นที่ไปทำวิจัยในช่วงแรก โดยสิ่งที่เขาพบในช่วงนั้นคือสังคมวิทยาในประเทศซีกโลกฝั่งใต้ (Global South) มักจะมีพื้นฐานความเป็น “สาธารณะ” อยู่แล้ว (ทั้งนี้เนื่องจากสภาพปัญหาทางสังคมที่ทำนายมากกว่าในสังคมประเทศที่พัฒนาแล้ว) ในกรณีของไทย บุราวอยเองชี้ให้เห็นถึงตัวอย่างของแนวคิดที่อาจเรียกได้ว่าสอดคล้องกับ “สังคมวิทยาสาธารณะ” นั่นคือแนวคิด “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” ของศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่ชี้ว่าภายใต้ความร่วมมือระหว่างภาควิชาการ ภาคการเมือง และภาคสังคม สามารถทำให้สังคมขับเคลื่อนวาระสาธารณะที่ยากลำบากได้

ความท้าทายสำคัญในปัจจุบันที่บุราวอยชี้ให้เห็นคือปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “คลื่นลูกที่สามของการขยายตัวของตลาด” (third wave of marketization) ที่ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดุลยภาพระหว่างรัฐ-สังคม-ตลาด โดยปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อตลาดได้ขยายตัวอย่างมาก และได้ร่วมมือกับรัฐเพื่ออำนวยความสะดวกควบคู่กับการขยายตัว ผลก็คือภาคประชาสังคมได้อยู่ในภาวะที่กดดันอย่างมาก ทั้งจากการขยายตัวของช่องว่างทางสังคมระหว่างคนรวย และคนจน ขณะเดียวกันภาควิชาการเองได้เผชิญกับวิกฤตการณ์ของ “การทำให้องค์ความรู้กลายเป็นสินค้า” (commodification of knowledge)

ต่อประเด็นนี้บุราวอยได้ขยายความเพิ่มเติมในคำกล่าวที่สองของเขา เรื่อง “Redefining the University: Social Research and Public Responsibility” โดยชี้ว่าวิกฤตการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นกับแวดวงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยมีด้วยกันสี่แง่มุมได้แก่ วิกฤตในแง่ของงบประมาณ วิกฤตในแง่ของการจัดการปกครอง (governance) วิกฤตเชิงอัตลักษณ์ และวิกฤตการณ์ความชอบธรรม กล่าวคือท่ามกลางการขยายตัวของตลาด ทำให้

มหาวิทยาลัยต้องคำนึงถึงการอยู่รอดมากขึ้น โดยเฉพาะในแง่ของงบประมาณ ในแง่นี้แนวทางการแก้ปัญหาของมหาวิทยาลัย (รวมทั้งของรัฐ) ที่ใช้แนวทางของตลาด และการกำกับกฎเกณฑ์ (เช่น ผ่านทางการประเมินผลการทำงานอย่างเคร่งครัดผ่านตัวชี้วัดที่อิงกับการตีพิมพ์ผลงาน รวมทั้งระบบการสร้างแรงจูงใจทางวิชาการที่อิงกับค่าตอบแทน ฯลฯ) ได้ส่งผลทำให้เกิดวิกฤตในแง่ของอัตลักษณ์ และในท้ายที่สุดส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ความชอบธรรม เนื่องจากเกิดช่องว่างระหว่างภาควิชาการกับสังคมมากขึ้น (เพราะการทำงานของนักวิชาการและมหาวิทยาลัยที่กำกับผ่านตัวชี้วัดและการหารายได้ในช่องทางต่างๆ ไม่ได้ตอบโจทย์ประเด็นปัญหาสาธารณะที่สังคมกำลังเผชิญอยู่) ภายใต้อุปสรรคนี้เองที่สังคมศาสตร์ควรจะเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการสะกัดกั้นการขยายตัวของตลาด ผ่านแนวทางของการเกี่ยวพันในเชิงวิพากษ์ (critical engagement) กล่าวคือต้องตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ต่างๆ มากกว่าที่จะถูกหลอมรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของตลาด ขณะเดียวกันในการฝ่าวิกฤตภาควิชาการจำเป็นต้องใช้แนวทางของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (deliberative democracy) ที่ดึงเอาภาคส่วนต่างๆ เข้ามาร่วมถกเถียงในประเด็นสาธารณะเพื่อแสวงหาทางออก

หลังการนำเสนอในประเด็นเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะและวิกฤตการณ์ของภาควิชาการโดยศาสตราจารย์บุราวอย ได้มีการแสดงความคิดเห็นในสองประเด็นดังกล่าวอย่างกว้างขวาง และในหลากหลายลักษณะที่น่าสนใจ อาทิ มุมมองของ **พาโบล โซลอน (Pablo Solon)** ผู้อำนวยการบริหารของ Focus on the Global South ที่ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมวิทยาสาธารณะยังคงมีโลกทัศน์ที่จำกัดแค่ “สังคมมนุษย์” สิ่งที่ยังขาดหายไปคือมุมมองที่มีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่สามารถ “สื่อสาร” หรือ “สะท้อน” ปัญหาได้ด้วยตัวเอง ดังนั้นจึงเสนอว่าเราควรเรียนรู้ที่จะ “สื่อสารแลกเปลี่ยนกับธรรมชาติ” ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในระบบนิเวศ ที่ไม่จำกัดเฉพาะสังคมหรือชาติเท่านั้น สำหรับมุมมองของ **ยุกติ มุกดาวิจิตร** ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะว่ายิ่งขาดแง่มุมของ “มิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ในแนวคิด รวมทั้งได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความสามารถในการ “หลอมรวม” หรือ “ผนวก” องค์

ความรู้ท้องถิ่นเข้าในการศึกษาวิเคราะห์แบบสังคมวิทยาสาธารณะ

ขณะที่**ชยันต์ วรรณะภุตี** ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “สาธารณะ” ว่าจะหมายรวมถึงกลุ่มใดบ้าง รวมทั้งจะครอบคลุมชนกลุ่มน้อย หรือกลุ่มชายขอบหรือไม่ ขณะเดียวกันชยันต์ได้ชี้ให้เห็นถึงวิกฤตในสังคมวิทยาในไทยว่าขาดการลงพื้นที่ ยังคงจำกัดขอบเขตในรัฐ ขาดวัฒนธรรมการวิพากษ์วิจารณ์ รวมทั้งขาดงานที่ศึกษาสถานภาพทางการศึกษา ในทำนองเดียวกันในประเด็นเรื่อง “สาธารณะ” ศาสตราจารย์**อับดุล ะห์มาน เอ็มบง (Abdul Rahman Embong)** จากมหาวิทยาลัยแห่งชาติมาเลเซียได้ชี้ว่าคำว่า “สาธารณะ” ไม่ได้มีความหมายหนึ่งเดียว หากแต่มีหลากหลายความหมาย ที่มาของความหลากหลายอาจเกิดจาก “การแปลความหมาย” จากโลกตะวันตกสู่สังคมอื่นๆ โดยยกตัวอย่างกรณีของมาเลเซียที่คำว่า “สาธารณะ” หากแปลตรงตัวในภาษามาเลย์จะสะท้อนนัยเชิงลบ และจะส่งผลต่อการสร้างความสับสนในแนวคิดมากกว่า จะสร้างความเข้าใจที่มากขึ้น

สำหรับประเด็นเรื่องการศึกษาทางสังคมวิทยาในไทย **สุริชัย หวันแก้ว** ได้ชี้ให้เห็นว่าสถานการณ์ปัญหาของสังคมไทยต้องการทั้งองค์ความรู้ และความเป็นมนุษย์ เนื่องจากที่ผ่านมานางานทางสังคมวิทยามักจะมุ่งเน้นด้านการศึกษา “ผลกระทบ” ของสิ่งต่างๆ แต่มักจะมองข้าม “ตัวมนุษย์” นอกจากนี้วิกฤตในไทยยังมีลักษณะที่นอกเหนือจากวิกฤตการขยายตัวของระบบตลาด หากแต่รวมถึงวิกฤตการณ์เชิงอัตลักษณ์ ที่ตกอยู่ในกับดักมายาคติของสิ่งสร้างทางสังคมอาทิ ลัทธิชาตินิยม ในแง่นี้สุริชัยจึงเน้นย้ำว่าเราควรมุ่งเน้นวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนในแบบอารยะ มากกว่าที่จะติดกรอบความเป็นชาติที่สร้างข้อจำกัดให้กับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ต่อประเด็นนี้ได้มีการเสนอนักวิชาการด้านสังคมวิทยาในกลุ่มประเทศอาเซียนให้มีการตั้งเครือข่ายนักวิชาการเพื่อสร้างกลไกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอของอับดุล ะห์มาน เอ็มบง จากมาเลเซีย หรือข้อเสนอของศาสตราจารย์**วัน ซาวาวิ อิบราฮิม (Wan Zawawi Ibrahim)** จากมหาวิทยาลัยบรูไน ดารุซาลาม ที่ชี้ว่ากลไกในลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้ นักวิชาการก้าวข้าม “วิธีวิทยาแบบชาตินิยม” (methodological nationalism) ซึ่ง

จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และใช้เป็นแนวทางในการคะคานกับ กระแสการขยายตัวของกลไกตลาดที่มีมากขึ้น

III. ประเด็นปัญหาสาธารณะในอาเซียน

สาระสำคัญอีกด้านหนึ่งจากเวทีวิชาการในครั้งนี้นอกเหนือจากการนำเสนอและการอภิปรายเกี่ยวกับสังคมวิทยาสาธารณะ และวิกฤตการณ์ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ความรู้สาธารณะ นั่นคือประเด็นปัญหาสาธารณะที่หลากหลายพื้นที่ หลากหลายสังคมกำลังเผชิญอยู่

ในกรณีของเวียดนาม ศาสตราจารย์เหงียน วัน จින්ห์ (Nguyen Van Chinh) จากมหาวิทยาลัยแห่งชาติฮานอยได้ตั้งคำถามสำคัญว่า “เหตุใดองค์ความรู้จึงไม่สามารถเผยแพร่ในระดับสาธารณะได้?” โดยได้ยกกรณีของเวียดนามที่มีอุปสรรคสำคัญนั่นคือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารของรัฐ และข้อจำกัดในการเกิดสื่อมวลชนอิสระ ศาสตราจารย์เหงียนยังได้ยกตัวอย่างข้อจำกัดเหล่านี้ในกรณีของการทำเหมืองแร่บ็อกไซต์ ที่แม้ว่าการทำเหมืองแร่จะสร้างผลกระทบทางลบทั้งต่อระบบนิเวศ และต่อคนในพื้นที่อย่างมาก แต่สาธารณชนเวียดนามยังคงไม่รู้ข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้จนกระทั่งโครงการทำเหมืองได้รับการอนุมัติจากรัฐบาล ในทำนองเดียวกันในกรณีของกัมพูชา Mr.Pa Ngounteang จากศูนย์สื่อมวลชนอิสระแห่งกัมพูชา (Cambodian Centre for Independent Media) ได้สะท้อนประสบการณ์ที่องค์ความรู้สาธารณะเผชิญกับข้อจำกัดอย่างมาก อุปสรรคสำคัญมีด้วยกันสามประการ ได้แก่ ประการแรก ประวัติศาสตร์บาดแผลของการเกิดสงครามกลางเมือง การเปลี่ยนผ่านระบอบด้วยวิธีการไม่เป็นประชาธิปไตย และโครงสร้างการเมืองที่ยังเป็นแบบอำนาจนิยม ประการที่สองปัจจัยเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยประการที่สามนั่นคือปัจจัยด้านการศึกษา ที่ทั้งสองประการได้หล่อหลอมวัฒนธรรมการเมืองแบบดั้งเดิมให้กับคนกัมพูชา ทำให้ขาดแรงกระตุ้นที่จะผลิต และแสวงหาความรู้สาธารณะ

ในทางกลับกันคุณเปรมฤดี ดาวเรือง จากโครงการฟื้นฟูนิเวศในภูมิภาคแม่น้ำโขง (Towards Ecological Recovery and Regional Alli-

ances: TERRA) ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของการที่คนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงพยายามใช้องค์ความรู้พื้นถิ่นในการเปิดพื้นที่เชิงนโยบาย และแสดงข้อเป็นห่วงเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่ ในทางตรงกันข้ามกับการรับรู้ทั่วไป คนท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความสามารถในการเรียนรู้ เก็บรวบรวมข้อมูล รวมทั้งการผลิตองค์ความรู้ในท้องถิ่น ในกรณีของข้อพิพาทเรื่องโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่พบว่าได้เกิดการปะทะกันระหว่างองค์ความรู้สองชุด นั่นคือองค์ความรู้เชิงเทคนิคของทางการหรือบริษัทที่ทำการก่อสร้างที่สะท้อนให้เห็นถึงข้อดีของการสร้างเขื่อน รวมทั้งผลกระทบที่สามารถควบคุมได้หลังจากการสร้างเขื่อน และองค์ความรู้ท้องถิ่นของชาวบ้าน ประสบการณ์ของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงนี้สอดคล้องกับประสบการณ์ของ**นายแพทย์วิพุธ พูลเจริญ** อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขที่เชื่อว่าที่ผ่านมากฎระเบียบของภาครัฐ อาทิการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม (EIA) มักจะเอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนที่ครอบครองความรู้เชิงเทคนิค อย่างไรก็ตามกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบสามารถที่จะต่อสู้ด้วยองค์ความรู้อีกชุดหนึ่ง ดังนั้นประเด็นสำคัญอยู่ที่การ “เสริมพลัง” ให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการทำความเข้าใจในองค์ความรู้รูปแบบต่างๆ รวมทั้งสามารถผลิตองค์ความรู้ได้เอง

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือภาคประชาสังคม จากประสบการณ์ทั้งในกัมพูชาของ**คิม โสพนา (Khim Sophana)** และ**ซอ อ่อง (Zaw Aung)** ได้สะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวของเครือข่ายภาคประชาสังคมที่ก่อตัวขึ้นอย่างมาก โดยในกัมพูชาได้เกิดเครือข่ายระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน สมาคมชาวนาข้าวประมง รวมทั้งสื่อสารมวลชน ขณะที่ในพม่าที่มีประวัติการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างยาวนาน ได้เห็นการฟื้นตัวของภาคประชาสังคม โดยเฉพาะหลังการเหตุภัยพิบัติพายุเฮอร์ริเคน พลวัตที่เกิดขึ้นได้แปรเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและภาคประชาสังคมอย่างมาก โดยปัจจุบันนี้ภาคประชาสังคมไม่ได้ถูกกดทับจากรัฐดังเช่นในอดีต หากแต่สามารถอยู่ร่วมกันกับรัฐ โดยที่รัฐยังคงไว้ซึ่งกลไกในการควบคุมไว้บ้าง ภายใต้การเติบโตของภาคประชาสังคมนี้เอง ที่การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างองค์ความรู้สาธารณะ และเพื่อเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะได้เกิดขึ้น

ในกรณีของไทย **ศรีสมภพ จิตรภิมรย์ศรี** จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ปัตตานี ได้ยกตัวอย่างของปัญหาความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับเป็นทศวรรษ ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่ารูปแบบการแก้ปัญหาแบบเดิมที่อยู่บนฐานของความมั่นคงของรัฐ หรือแนวทางการพัฒนาของรัฐได้แสดงให้เห็นว่าไร้ประสิทธิภาพ และไม่เพียงพอ หากแต่จำเป็นต้องอาศัยแนวทางการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระดับท้องถิ่นรากหญ้า เพื่อช่วยกันสะท้อนปัญหา รวมทั้งสร้างบรรยากาศเพื่อนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง หรือกรณีของความขัดแย้งเรื่องโครงการพัฒนาในชายฝั่งทะเลภาคใต้ ที่ **เลิศชาย ศิริชัย** จากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ที่สะท้อนความพยายามของภาคประชาชน ในการต่อสู้เรียกร้องจากผลกระทบในเชิงลบที่จะตามมาจากการขยายโครงการ Southern Seaboard และโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้

จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในประสบการณ์ของปัญหาสาธารณะที่แต่ละพื้นที่ แต่ละประเทศเผชิญอยู่ได้สะท้อนให้เห็นถึงจุดร่วมกันบางอย่างไม่ว่าจะเป็นความสำคัญของภาคประชาสังคมที่จะช่วยสนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่สามารถต่อรองบนฐานของความรู้หรืออิทธิพลของโครงสร้างทางการเมืองที่ส่งผลต่อความสามารถในการผลิตองค์ความรู้สาธารณะ ทั้งนี้ข้อสรุปประการหนึ่งที่ได้จากการแลกเปลี่ยนครั้งนี้คือความจำเป็นที่จะต้องแลกเปลี่ยนข้อมูลข้ามพรมแดนประเทศ ความจำเป็นนี้เห็นได้ชัดเจนจากบางลักษณะสภาพปัญหาที่มีความ “ข้ามพรมแดน” โดยธรรมชาติ อาทิปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลำน้ำโขง ซึ่งความท้าทายด้านการพัฒนาจากพื้นที่ต้นน้ำจะส่งผลตามมาต่อพื้นที่ปลายน้ำ **ดร. ลิลาว บัวเผ่า (Lilao Bouapao)** ประธานเครือข่าย M-POWER ชี้ว่า ในการตอบโต้กับความท้าทายข้ามชาติได้มีการเสนอว่าองค์ความรู้ที่จำเป็นไม่เพียงแต่เป็นองค์ความรู้สาธารณะเท่านั้น หากแต่ต้องมีลักษณะของความรู้ข้ามสาขาวิชาอีกด้วย ทั้งยังต้องมีกลไกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้ และประสบการณ์ระหว่างกัน เพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้กับกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบ

IV. ภาพสะท้อนจากงานสัมมนา

จากการเข้าร่วมงานสัมมนาในครั้งนี้ประกอบกับการติดตามอ่านงาน และแนวคิดเกี่ยวกับสังคมวิทยาสาธารณสุข ทำให้ผู้บันทึกมีข้อสังเกตสำคัญ สามประการ ดังนี้ ประการแรก แม้สำหรับนักสังคมศาสตร์ทั้งไทยและในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้หลายคน ทั้งที่แสดงความคิดเห็นในวงสัมมนา และที่สะท้อน ผ่านงานเขียน⁵ จะตั้งข้อสังเกตต่อแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณสุขว่า ไม่ใช่สิ่ง ใหม่ เนื่องจากนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ในประเทศแถบนี้จำนวนไม่น้อย ได้ทำงาน “สาธารณสุข” อยู่แล้ว และแม้ว่าที่มาของการที่บูรณาการเรียกชื่อให้ นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ทำงานในลักษณะของสังคมวิทยาสาธารณสุขให้ มากขึ้น รวมทั้งให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างสังคมวิทยาทั้งสี่รูปแบบ จะเกิด ขึ้นจากบริบทของแวดวงสังคมวิทยาแบบอเมริกัน ที่กระแสการขยายตัวของ ระบบตลาดได้ลุกลามเข้าสู่สถาบันการศึกษา ซึ่งบริบทเหล่านี้อาจแตกต่างจาก ประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าสิ่งที่ได้เกิดขึ้นแล้วในกลุ่มประเทศ ตะวันตก นั่นคือกระแสคลื่นลูกที่สามของการขยายตัวของระบบตลาด ที่ได้ ลุกลามเข้ามายังปริมณฑลสังคมศาสตร์ เป็นกระแสที่กำลังถาโถมลุกลามมายัง ประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ ด้วยเช่นกัน จากแนวโน้มเช่นนี้ทำให้การกระตุ้นเตือน และเรียกร้องของบูรณาการ ใช่ว่าจะไร้ประโยชน์เสียโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นภาพ สะท้อนที่ทำให้นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ได้มีความตระหนักในบทบาทและ หน้าที่ของตนต่อสังคมให้มากขึ้น

ในกรณีของสถาบันการศึกษาของไทยจะเห็นได้ว่าแนวโน้มหลาย ประการได้ทำให้การทำงานของนักสังคมศาสตร์ได้ถอยห่างจากปริมณฑล สาธารณะมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการก้าวเข้ามาของระบบการประเมินผลการ ทำงานในรูปแบบต่างๆ ที่วางกรอบการทำงานของนักวิชาการให้มุ่งเน้นไปที่ การตอบสนองต่อตัวชี้วัด ซึ่งไม่ได้มีการตั้งคำถามอย่างเพียงพอว่าตัวชี้วัดดัง กล่าวจะนำไปสู่คุณภาพการเรียนการสอน หรือการทำงานวิจัยที่จะสามารถ

⁵ ดู นลินี ตันธวนิตย์, “สถานะของสังคมวิทยา และคำถามต่องานวิชาการสังคมศาสตร์ไทย,” *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง* 8:3 (กันยายน-ธันวาคม 2555), หน้า 29-46.

ตอบประเด็นปัญหาสาธารณะได้หรือไม่ แต่กลับมอง “ตัวชี้วัด” เป็นเป้าหมาย ในตัวเอง หรือแนวโน้มของการที่มหาวิทยาลัยถูกเรียกร้องให้แข่งขันทำการผลิต เพื่อตอบสนองต่อตลาด และสร้างกำไรเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ ซึ่งส่งผลให้เกิดการขยายตัวของหลักสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคพิเศษจำนวนมาก รวมทั้ง การขยายจำนวนนักศึกษา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคพิเศษที่เกณฑ์การประเมิน รับเข้าค่อนข้างต่ำจนกระทั่งไม่มีเลย) ในจำนวนที่เกินกว่าศักยภาพผู้สอนจะสามารถควบคุมการสอนให้ได้คุณภาพตามที่ควรจะเป็น ผลพวงของแนวโน้มเหล่านี้ได้สร้าง แรงจูงใจรวมทั้งแรงกดดันให้กับนักวิชาการ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการรุ่นใหม่) ที่จะต้องรับภาระการสอน (ทั้งเพื่อรายได้พิเศษ และเพื่อตอบสนองตัวชี้วัด) รวมทั้งภาระการทำงานเอกสารตามตัวชี้วัด และในทางกลับกันอาจส่งผลทำให้ลดแรงจูงใจ เวลา และศักยภาพที่จะทำงานเพื่อสาธารณะ

ประการที่สอง การทำงานของแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะ เช่นเดียวกับแนวคิดทางสังคมศาสตร์อื่นๆ เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับบริบทอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นบริบททางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ในส่วนของบริบททางการเมืองจะเห็นได้ว่าประเทศที่ยังค่อนข้างขาดสิทธิ และเสรีภาพ จะส่งผลทำให้การผลิต เผยแพร่ หรือสื่อสารองค์ความรู้ต่อสาธารณะ ค่อนข้างจำกัดอย่างมาก ดังภาพสะท้อนของนักวิชาการจากเวียดนาม และกัมพูชา ที่เข้าร่วมในการสัมมนา หรือในบริบทที่สังคมการเมือง รวมทั้งแวดวงวิชาการมีการแบ่งขั้วอย่างสูงอย่างเช่นในสังคมไทยปัจจุบันที่ต่างฝ่ายต่างอ้างใน “ส่วนรวม” หรือ “สาธารณะ” การนิยาม หรือการผลักดันสังคมวิทยาสาธารณะ หรือกระทั่งองค์ความรู้สาธารณะ น่าจะเป็นสิ่งที่ทวีความซับซ้อนและยากลำบากมากยิ่งขึ้นไปอีก บทเรียนจากกรณีต่างๆ เหล่านี้ยิ่งชี้ให้เห็นว่าการนำเข้าแนวคิดจากต่างประเทศ และการทำงานของแนวคิดในบริบทที่แตกต่างกันออกไป ไม่ใช่กระบวนการที่ตรงไปตรงมา หรือราบเรียบ ซึ่งทำให้นักวิชาการ ผู้กำหนดนโยบาย รวมทั้งนักปฏิบัติจำเป็นต้องตระหนักในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องเหล่านี้

นอกจากตัวอย่างของอิทธิพลของบริบทในภาพกว้างแล้ว วัฒนธรรมภายในวงการวิชาการเองส่งผลต่อแนวคิดอย่างมากด้วยเช่นกัน ดังที่นักวิชาการบางคนในเวทีสัมมนาได้ตั้งข้อสังเกตถึงการขาดวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน

ความคิดและการวิพากษ์วิจารณ์ การขาดการทำงานเชิงแนวคิดทฤษฎี ในแวดวงสังคมศาสตร์ไทย สิ่งเหล่านี้เห็นได้จากงานที่ถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิด “สังคมวิทยาสาธารณะ” ที่มีค่อนข้างน้อยมากในวารสาร หรือหนังสือวิชาการ ด้านสังคมศาสตร์ไทย แตกต่างจากแนวโน้มในสหรัฐอเมริกา และอีกหลายประเทศ ที่จากการสำรวจของไมเคิล บูราวอยพบว่าในช่วงเวลาสี่ปีหลังจากที่เขาได้เสนอแนวคิดนี้มีงานวิชาการกว่าหนึ่งร้อยชิ้น ทั้งในวารสาร และหนังสือวิชาการ ไม่เฉพาะแต่ในอเมริกา และยุโรปเท่านั้น หากแต่รวมถึงจีน อิหร่าน บราซิล แอฟริกาใต้ จนทำให้เกิดสิ่งที่เขาเรียกว่า “สงครามสังคมวิทยาสาธารณะ”⁶

ประการที่สาม คำว่า “สาธารณะ” ใน “สังคมวิทยาสาธารณะ” แม้ว่าจะเป็นข้อถกเถียงกันอย่างมากถึงขอบเขตของคำดังกล่าว รวมทั้งการถอดความหรือนิยามที่แตกต่างกันในแต่ละบริบท ดังจะเห็นได้จากในเวทีงานสัมมนา แต่ดูเหมือนว่าหนึ่งในข้อสรุปประการหนึ่งที่เราเห็นร่วมกันเกี่ยวกับคำดังกล่าวคือ ขอบเขตของคำว่าสาธารณะไม่ควรจำกัดอยู่ในเขตแดนของประเทศหรือสังคมหนึ่งๆ เนื่องจากสภาพปัญหาหรือความท้าทายทางสังคมในปัจจุบันมีลักษณะที่ “ข้ามชาติ” หรือ “ลอดรัฐ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งความท้าทายจากการขยายตัวของตลาด ที่ครอบคลุมไปทั่วโลก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างนักวิชาการ สังคมศาสตร์ข้ามประเทศดังเช่นที่สะท้อนในชื่อรองของงานสัมมนาครั้งนี้ว่า “สังคมศาสตร์ข้ามชาติ” (transnational social sciences) ด้วยเหตุนี้ความพยายามของผู้เสนอแนวคิดสังคมวิทยาสาธารณะ จึงมีเพียงต้องการกระตุ้นเตือนให้นักวิชาการตระหนักและหันมาทำงานและปฏิสัมพันธ์กับปริมณฑลสาธารณะให้เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น หากแต่ต้องการสร้าง “ปฏิบัติการของประชาสังคมระดับโลก”⁷ ให้เกิดขึ้นนั่นเอง

⁶ Michael Burawoy, “The Public Sociology Wars,” in Vincent Jeffries (ed.), *Handbook of Public Sociology* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2009), p. 450.

⁷ ดูรายละเอียดของแนวคิดดังกล่าวได้ใน นิธิ เนื่องจำนงค์, “ประชาสังคมระดับโลก: ข้อถกเถียงทางทฤษฎีและความเป็นไปได้ของแนวคิด,” *วารสารวิจัยสังคม* 35:1 (2555): 151-197.